

Dr Tadeusz Teofil Kaczmarek
Adiunkt Uczelni Łazarskiego w Warszawie

11 listopada 2010

Plan Marshalla i jego znaczenie dla odbudowy Europy po II wojnie światowej – Czy wizja globalnego świata?

Przed przeszło 60 laty, 3 kwietnia 1948 roku Senat, a wcześniej Kongres amerykański, zatwierdził Plan Odbudowy Europy powszechnie nazywany Planem Marshalla. Ta decyzja okazała się kamieniem milowym w tworzeniu zintegrowanej Nowej Europy. Trudno byłoby bez pomocy Stanów Zjednoczonych odbudować gospodarki państw europejskich, po spustoszeniu wojennym spowodowanym przez III Rzeszę.

W poniższym eseju przedstawione zostaną istotne kwestie związane z przygotowaniem i realizacją Planu Marshalla. Wcześniej jednak przedstawiony zostanie zarys historyczny globalnego myślenia, które znacznie wyprzedziło działania Stanów Zjednoczonych po II wojnie światowej.

1. Początki globalnego myślenia

Globalne myślenie i działanie Stanów Zjednoczonych nie narodziło się w połowie ubiegłego stulecia. Prekursorem tej globalnej koncepcji była Wielka Brytania w dziewiętnastowiecznych przemianach industrialnych i kolonialnych. Wtedy to położono system podwodnych kabli telegraficznych, który umożliwił integrację rynków finansowych oraz ważnych sektorów gospodarczych na całym świecie. Natomiast rozwój integracji narodowych gospodarek zaczęto realizować za pośrednictwem handlu, inwestycji, pożyczek i kredytów dopiero po II wojnie światowej. W. Brytania utraciła kolonie i panowanie nad podstawowymi surowcami w świecie, w tym nad ropą naftową na Bliskim Wschodzie. Ważne było historycznie ustanowienie imperium brytyjskiego w Indiach, skąd można było przywozić wiele surowców, mieć tanią siłę roboczą i żołnierza. Brytyjczycy otworzyli Azję i Afrykę na handel, inwestycje oraz europejskie wpływy. Po utracie kolonii W. Brytania przestała jednak być imperium. Zachwiana została sztuczna równowaga utrzymywana przez ponad sto lat¹.

Historycy zauważają, że wielkie inwestycje związane z budową statków parowych i kolei zaczęły przynosić negatywne efekty, a mianowicie, że cały kontynent stanął otworem, a

¹ Dopóki europejska równowaga sił opierała się na bezustannych wojnach pomiędzy różnymi stronami, doktryny merkantylistyczne, mówiące o samowystarczalności państw i wyzysku kolonialnym miały swoje naturalne miejsce w europejskiej świadomości politycznej. Jednak, gdy tylko W. Brytanii udało się zmienić równowagę sił w Europie w narzędzie pokoju, waga samowystarczalności narodowej osłabła, a kwestia współzależności ekonomicznej przestała mieć większe znaczenie.

lawina taniego zboża zasypała Europę. Postępująca industrializacja na początku XX wieku uwypukliła znaczenie centrum kapitałowego, które znalazło się tam, gdzie był zgromadzony największy kapitał, czyli w Wielkiej Brytanii. Obowiązuje prawidłowość, że kraj, który posiada duży kapitał zawsze korzysta z pracy umysłu i mięśni innych². Postępująca akumulacja kapitału, a także nadmierny wolumen płynnego kapitału udostępnianego w formie kredytów i pożyczek, powodowały rywalizację o ten kapitał i zwracały poszczególne państwa przeciwko sobie. Dominacja kapitału finansowego jest zwykle oznaką jesieni, jak uważa F. Braudel,³ jednak w przypadku W. Brytanii nie oznaczało to jeszcze zniesienia dominacji tego państwa w zakresie handlu i finansów. Wpłynęło natomiast w znaczący sposób na geopolityczne fundamenty tej dominacji. W szczególności należy podkreślić znaczenie pojawiającego się pod koniec XIX wieku industrializmu niemieckiego.

Rozprzestrzenianie się industrializacji w ogóle, a przemysłu niemieckiego w szczególności, nie było jednak odpowiedzią na załamanie porządku polityczno-ekonomicznego w następstwie Wielkiego Kryzysu z lat 1873-1896. Było raczej wyrazem ukierunkowania produkcji przemysłowej na zbrojenia, czyli uprzemysłowieniem wojennym. Wskutek tego ukierunkowania aż do lat 70. XX wieku potencjał przemysłowy był najważniejszym czynnikiem równowagi sił wśród państw OECD. Było to specyficzne uprzemysłowienie wojen XIX i XX wieku, które doprowadziło do powstania globalnie zorganizowanego przemysłu zbrojeniowego. Rozprzestrzenienie się przemysłu zrewolucjonizowało geografie strategiczną, likwidując równocześnie panowanie Brytyjczyków w europejskiej strukturze równowagi sił. Gwałtowne uprzemysłowienie Niemiec stało się faktem⁴.

To przesunięcie w europejskim i światowym systemie kontroli pokoju legło u podstaw stopniowego reformowania sił, co znalazło swoje spełnienie w ideach Ententy i Trójprzymierza. Narastał proces rywalizacji Wielkiej Brytanii, Niemiec i Francji. Zwiększyło się prawdopodobieństwo wybuchu wojny, przy czym określono, kto w jakim obozie podczas ewentualnego konfliktu się znajdzie.

Należy zwrócić przy tej okazji uwagę na nową rolę Stanów Zjednoczonych. Wraz z rozwojem środków transportu i komunikacji, które pokonywały bariery związane z przestrzenią, oddalenie Ameryki stawało się coraz mniejszym ograniczeniem gospodarczym i militarnym. Kiedy Pacyfik zaczął się stawać konkurencyjną strefą ekonomiczną w stosunku do Atlantyku, Stany Zjednoczone jako wyspa-kontynent z nieograniczonym dostępem do

² Por. P.J. Hugill, *Global Communications Since 1844: Geopolitics and Technology*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press 1999.

³ Zob. F. Braudel, *Civilization and Capitalism 15th – 18th Century*, Univ. of California Press 1992.

⁴ Por. T.T. Kaczmarek, *Globalna gospodarka i globalny kryzys*, Difin Warszawa 2009.

obydwu głównych oceanów świata stały nie niepodważalnym centrum⁵. Idea tzw. systemu amerykańskiego, czyli utworzenia zintegrowanego rolniczo-przemysłowego kompleksu powstała w połowie XIX wieku. Ten system to rozwój wewnętrzny oraz ochrona interesów amerykańskich, siły roboczej, przemysłu i sztuki. Kontynent amerykański pod względem swojego potencjału był o wiele potężniejszym kompleksem militarno-przemysłowym niż jakiegokolwiek struktury tego rodzaju, które powstawały w Europie. W tym czasie USA stały się liderem w produkcji maszyn dla drobnego przemysłu zbrojeniowego. W latach 60. XIX wieku potencjał ten został z powodzeniem wykorzystany w Wojnie Domowej i stał się pierwszym przykładem wojny opartej o przemysł zbrojeniowy. Potencjał ten odstraszał też państwa europejskie od militarnej agresji na USA.

Do 1914 roku Stany Zjednoczone spłaciły swoje długi wobec Wielkiej Brytanii dostawami uzbrojenia, maszyn, żywności i surowców. W wyniku nieadekwatnych rezerw Bank of England radykalnie została osłabiona pozycja finansowa Londynu. Punkt ciężkości przesunął się do USA, ale Amerykanie nie byli skłonni otworzyć swojego rynku na produkty europejskie. Słynny krach z 1929 roku był krachem globalnym i odczuła go cała gospodarka światowa. Na początku lat 30. wszystko zaczęło się szybko zmieniać. Oznakami transformacji były między innymi: odrzucenie przez Wielką Brytanię standardu złota, Plany pięcioletnie w Związku Radzieckim, rozpoczęcie programu Nowy Ład, narodowo-socjalistyczna rewolucja w Niemczech, niemoc Ligi Narodów a obliczu autarkicznych działań dużych państw. Potęgowały się nacjonalizmy, które nieodwołalnie zmierzały do katastrofy wojennej. Wątku tego nie będziemy rozwijać.

Napięcia polityczne i ekonomiczne, które się pojawiły w latach 40. doprowadziły do obwieszczenia nowych rządów i nowego porządku światowego skupionego wokół Stanów Zjednoczonych. Przejawem tego były decyzje podjęte jeszcze przed zakończeniem II wojny światowej: w Bretton Woods określono podstawy nowego porządku monetarnego; w Hiroszimie i Nagasaki użyta bomba atomowa jasno pokazała, jakie jest wsparcie militarne tego nowego ładu globalnego; a w San Francisco w ramach Karty Narodów Zjednoczonych sformułowano nowe normy i reguły legitymizacji dla istnienia państw.

Kiedy Amerykanie tworzyli nowy porządek światowy, nie istniał jeszcze rynek globalny. Rynek globalny, który powstał w drugiej połowie XX wieku pod rządami USA był polityczną konstrukcją w takim samym stopniu, jak ten brytyjski, który rozpadł się w pierwszej połowie tego samego wieku. Jednak w istocie był to zupełnie inny byt. Stany Zjednoczone tylko częściowo zintegrowały się z systemem gospodarki światowej, z którym równocześnie konkurowały i co jakiś czas zmieniały zasady działania. Nie istniały żadne amerykańskie instytucje handlowe i finansowe, które byłyby w stanie wtedy spajać i zarządzać codziennymi

⁵ Zob. J.S. Goldstein, *Three-Way Street: Strategic Reciprocity in World Politics*, University of Chicago Press 1990.

operacjami na światowym rynku handlowym. To nastąpiło później. O ile przed II wojną światową gospodarka USA była jedną z najpotężniejszych na świecie, to po wojnie stała się ona centrum gwałtownie rozwijającej się gospodarki światowej. O ile przed wojną potencjał militarny Stanów Zjednoczonych sporadycznie wpływał na konflikty na świecie, to po II wojnie amerykański parasol nuklearny wspierany przez nowoczesne siły konwencjonalne utrzymywał dość skutecznie bezpieczeństwo w świecie⁶.

Wzmacniając potęgę i bogactwo Stanów Zjednoczonych, II wojna światowa pokazała także, że zagrożeniem jest chaotyczny świat. Bezpieczeństwo i strach to dwa hasła, którymi kierowały się Stany Zjednoczone pod koniec wojny. Chaos wywoływał strach, który mógł być pokonany tylko przez zapewnienie bezpieczeństwa. Takie nastawienie ukształtowało się już w czasie rządów Roosevelta podczas wojny i opierało się na tej samej filozofii bezpieczeństwa, która obowiązywała podczas budowania Nowego Ładu. Istotą tego ładu była idea, że to rząd musi zapewnić bezpieczeństwo i rozwój. W ten sposób powojenne bezpieczeństwo miało być związane z liberalną polityką finansową państwa, dzięki której można było przezwyciężyć chaos spowodowany drugą wojną światową. W rozumieniu Roosevelta globalizacja Nowego Ładu oraz Organizacja Narodów Zjednoczonych miały stać się jądrem rządu światowego. Zgodnie z wizją Roosevelta amerykańskie wojska zostały rozmieszczone w strategicznych miejscach na świecie, nowy system monetarny został oparty na dolarze, pomoc ekonomiczna docierała do państw zniszczonych, a polityczne więzi zaczęto rozwijać za pośrednictwem ONZ.

W tym momencie Stany Zjednoczone zaproponowały Europie swój Plan Marshalla, jednak jego efektywność została osłabiona nasilającym się pod koniec lat 40. deficytem dolarowym. Trudności w utrzymaniu równowagi płatniczej osłabiły narodową chęć Amerykanów do dbania o rozwój gospodarczy w ramach Organizacji Europejskiej Współpracy Gospodarczej. Jednak w krytycznym momencie Stany Zjednoczone przyszły zniszczonej Europie z pomocą.

2. Pierwsze decyzje

Na przełomie 1946 i 1947 roku prezydent Stanów Zjednoczonych postanowił delegować byłego prezydenta Herberta Clarka Hoovera do Niemiec i Austrii. Jego wyjazd wraz z grupą ekspertów nastąpił w lutym 1947 roku. Celem podróży było dokonanie oceny przemian, które dokonywały się w powojennej Europie. Efektem jego podróży była między innymi pomoc żywnościowa dla uczniów niemieckich szkół⁷.

⁶ Zob. Z. Brzeziński, *Wielka szachownica. Główne cele polityki amerykańskiej*, Warszawa 1998, s. 3 i nast.

⁷ Hoover był republikaninem i należał do wspólnoty kwakrów, którzy głoszą pacyfizm, równość społeczną oraz prostotę sposobu bycia, mowy i ubioru. Za podejmowane akcje pomocowe Hoover otrzymał pokojową nagrodę Nobla w 1947 roku.

W kwietniu 1947 roku w Moskwie obradowali ministrowie spraw zagranicznych koalicji antyhitlerowskiej, jednak obstrukcyjna postawa Związku Radzieckiego uniemożliwiła ustalenia całościowego Planu Odbudowy Europy. Wtedy amerykański minister spraw zagranicznych George C. Marshall oświadczył, że Stany Zjednoczone nie będą dłużej zwlekać i bez udziału Związku Radzieckiego przystępują do odbudowy europejskiej gospodarki. Punktem zwrotnym stało się wystąpienie G.C. Marshalla na Uniwersytecie Harvarda w dniu 5 czerwca 1947 roku, które było jednoznacznym sygnałem do ostatecznego sformułowania planu odbudowy Europy (*European Recovery Program*). Plan Marshalla przewidywał pomoc także dla Związku Radzieckiego i krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

3. Kim był G.C. Marshall ?

George Catlett Marshall (1880-1959) był amerykańskim wojskowym, który doszedł do stanowiska sekretarza stanu i sekretarza obrony. Ukończył *Virginia Military Academy* i bezzwłocznie wstąpił do służby wojskowej. Podczas I wojny światowej był oficerem sztabowym we Francji. W 1939 roku został mianowany szefem sztabu amerykańskiej armii. Przewidując, że Stany Zjednoczone będą wkrótce zmuszone przystąpić do wojny, Marshall starał się o przyspieszenie mobilizacji i rozwinięcie produkcji zbrojeniowej. Jego wysiłkom przypisuje się osiągnięcie przez amerykański przemysł lotniczy zdolności wyprodukowania podczas II wojny światowej 440 tysięcy samolotów⁸.

W listopadzie 1945 prezydent Harry Truman wysłał Marshalla do Chin z zadaniem doprowadzenia do porozumienia między nacjonalistami Chiang Kai-sheka i komunistami Mao Zedonga, co jednak się nie udało. W pierwszych tygodniach 1947 roku Truman powierzył mu stanowisko sekretarza stanu, które Marshall pełnił do przejścia na emeryturę w roku 1949. Po wybuchu wojny w Korei w 1950 roku Truman znów wezwał go na pomoc, tym razem powierzając mu stanowisko sekretarza obrony, dotychczas nigdy nie piastowane przez byłego zawodowego wojskowego. W sporze wywołanym odwołaniem gen. Douglasa MacArthura ze stanowiska głównodowodzącego w Korei, gdy ten zaczął grozić Chinom bronią atomową, Marshall poparł Trumana. Zapłacił jednak za to i musiał podać się do dymisji w 1951 roku. Natomiast, za plan pomocy dla Europy dostał pokojową Nagrodę Nobla w 1953 roku. Zmarł w 1959 roku, otoczony podziwem, ale samotny w swoim skromnym domu pod Waszyngtonem.

4. Droga do ogłoszenia Planu Marshalla

W lipcu 1947 roku do absolwentów Uniwersytetu Harvarda w Cambridge pod Bostonem przemówienie miał wygłosić Marshall. Ten wspaniały, ale nudnawy prominent

⁸ Zob. J. Kalabiński, *Amerykańskie lekarstwo*, art. w *Rzeczpospolitej* nr 127/1997.

nigdy nie zachwycał dziennikarzy, więc i tym razem został przez nich zignorowany i korespondent *New York Timesa* skwitował jego wystąpienie informacją, że „przemawiał także sekretarz stanu George Marshall”. Jedyne reporter BBC odnotował ogromny ładunek treściowy wystąpienia i przesłał tekst tego wystąpienia brytyjskiemu ministrowi spraw zagranicznych Ernestowi Bevinowi.

Sześć tygodni wcześniej G. Marshall powrócił z Moskwy negatywnie poruszony postawą Stalina. Kolejna konferencja ministrów spraw zagranicznych czterech mocarstw umocniła go w przekonaniu, że Rosjanie nie mają zamiaru przystąpienia do współpracy przy odbudowie zrujnowanych wojną gospodarek europejskich. Przez dwa lata, jakie upłynęły od zakończenia działań wojennych w Europie, Stany Zjednoczone wpompały w pomoc dla państw europejskich prawie 9 miliardów dolarów, co jednak nie dało pozytywnego rezultatu⁹. I tak, na przykład Brytyjczycy wydali 3,5 miliarda USD w kredytach na odbudowę swoich więzi handlowych z *Commonwealthem*, a mięso i jajka można było kupić w Anglii tylko na kartki. Mroźna zima na kontynencie sprawiła, że zapasy węgla i koks zostały wykorzystane na dogrzanie mieszkań Francuzów i Holendrów, a przemysłowi brakowało paliw. W Niemczech kopano przed każdą zimą mogiły, aby były gotowe dla przewidywanych ofiar chłódów.

W Europie rosły wpływy partii komunistycznych. We Francji komuniści zebrali 28,5% głosów w wyborach do Zgromadzenia Narodowego i opanowali ruch związkowy. Mobilizując związki zawodowe do strajków, komuniści dążyli do uniemożliwienia realizacji Planu Marshalla, który miał w cztery lata postawić na nogi gospodarkę francuską i przywrócić Francji pozycję przemysłowego mocarstwa. Podobna sytuacja była we Włoszech, gdzie partia komunistyczna liczyła dwa miliony członków i zdobyła 19% miejsc w parlamencie. Analitycy amerykańscy doszli do wniosku, że włoscy komuniści są w stanie sparaliżować funkcjonowanie państwa. W zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec panowała polityczna próżnia i gospodarczy paraliż wywołany oczekiwaniem na rozstrzygnięcie losu trzystu wielkich fabryk, który miały zostać rozmontowane i oddane zwycięskim aliantom w ramach reparacji wojennych. Stojący na czele wojskowej administracji okupacyjnej L. D. Clay wyraził obawę, że powrócą nastroje weimarskie.

Po powrocie z Moskwy Marshall w wystąpieniu radiowym alarmował Amerykanów, że „podczas gdy lekarze się naradzają, to europejski pacjent umiera”. Następnego dnia Marshall odwołał z rocznego urlopu George Kennana, jednego z najwybitniejszych analityków Departamentu Stanu. Kennan był znany wówczas jako autor tak zwanego „długiego telegramu” wysłanego z ambasady amerykańskiej w Moskwie w 1946 roku. Ostrzegął w nim, że współpraca ze Związkiem Radzieckim stała się niemożliwa i w obliczu

⁹ Wartość eksportu w krajach europejskich była w 1947 roku niższa o 41% od tej z 1938 roku.

nieuchronnej konfrontacji Ameryka powinna zastosować politykę powstrzymywania komunizmu.

Marshall zauważył, że całkowite załamanie gospodarek państw Europy Zachodniej leży w interesie komunistów, ponieważ doprowadzi do przejęcia przez nich władzy. Przypomniał też wypowiedź sowieckiego ministra spraw zagranicznych Wiaczesława Mołotowa, który groził podczas konferencji założycielskiej ONZ w San Francisco, że jeśli Moskwa zawiedzie się na sojuszu z aliantami z II wojny światowej, to zwróci się w stronę innych sojuszników. Marshall i Kennan domyślali się, że chodzi o Chiny i w dalszym horyzoncie czasowym – o Japonię.

Kennan niezwłocznie sformował zespół analityków. Ich raport przygotowany dla sekretarza stanu i prezydenta Trumana stwierdzał, że jest mało prawdopodobne, aby Moskwa dążyła do prawdziwej wojny, ale Rosjanie uważają, że cała Europa jest w ich rękach, choć Europa jeszcze o tym nie wie. Utkali oni niewidzialną sieć zależności gospodarczej wokół państw europejskich tego kontynentu, które nadal uważają się za wolne. Wystarczy jednak poczekać cierpliwie na dzień, w którym oczywiste się stanie, że Amerykanie nie zdołali poprawić nieznośnego położenia gospodarczego tych państw. Wtedy będzie można zaciągnąć pętlę tej niewidzialnej sieci i zagarnąć Europę Zachodnią, tak jak zagarnięta została już Europa Wschodnia¹⁰.

5. Do jakiego modelu zmierzali Amerykanie ?

Po serii narad z przedstawicielami innych agend rządowych Marshall doszedł do wniosku, że konieczny jest program pomocy gospodarczej dla całej Europy, a nie dla każdego państwa z osobna. Celem powinno być nie tylko ożywienie mechanizmu gospodarczego, ale także „zamerykanizowanie” myślenia ekonomicznego, czyli doprowadzenie do integracji rynków zbytu, zwiększenia skali produkcji, obniżania kosztów i cen. Averell Harriman, sekretarz handlu w amerykańskim rządzie, który potem był głównym administratorem ERC (*European Recovery Program*), uważał, że nie można tolerować sytuacji, w której 270 milionów konsumentów żyje w 17 odizolowanych od siebie państwach.

Amerykanie chcieli doprowadzić do wzajemnej wymienialności walut krajów europejskich przez utworzenie centrum clearingowego, które uniezależniłoby banki centralne od dolara. Proponowali zastąpienie przeszło dwustu umów celnych między poszczególnymi państwami Europy jednolitą unią celną. Myśleli też o zmianie stosunku między związkami zawodowymi i pracodawcami na wzór amerykańskich związków zawodowych, które współuczestniczą w podnoszeniu wydajności produkcji przedsiębiorstw, co zapewnia im sukcesywne podnoszenie wynagrodzeń.

¹⁰ Zob. Encyklopedia Brockhaus, t. 14, s. 247 oraz T. Eschenburg, *Jahre der Besatzung 1945-1949*, Stuttgart-Wiesbaden, *passim*.

Marshall, Harriman i Kennan byli jednak zgodni co do tego, że inicjatywa programu pomocy musi wyjść od samych Europejczyków. Mają oni przedstawić Waszyngtonowi listę swoich zakupów, ale ma to być wspólna lista. Z tego powodu Marshall nie nagłośnił swoich propozycji w mediach. Dla Amerykanów ważne było to, aby Europa nie odniosła wrażenia, że program pomocy jest wyłącznie reakcją na zagrożenie komunizmem i gdyby nie ono, to Ameryka nie byłaby gotowa wnieść swojego wkładu w odbudowę Starego Kontynentu. Przez dwa lata powojennej obecności wojskowej Stanów Zjednoczonych w Europie propaganda komunistyczna rozpowszechniała z powodzeniem hasło „*Ami go Home*” i zdołała pobudzić nastroje antyamerykańskie.

Na amerykańską propozycję pierwsi zareagowali Brytyjczycy. Bevin zwołał w Londynie konferencję wszystkich państw europejskich. Przyjechał na nią również Mołotow, przedstawiciel rządu radzieckiego, ale tylko po to, aby zaprotestować przeciwko programom pomocy na skalę kontynentalną, naruszającym rzekomo suwerenność poszczególnych państw. Sprzeciw Rosji nie był niespodzianką dla dyplomacji amerykańskiej. Amerykanie w gruncie rzeczy obawiali się przystąpienia Moskwy do programu odbudowy i konsekwentnego rozsadzania go od wewnątrz. Równocześnie pogrążony w nędzy Związek Radziecki marzył tylko o zajęciu całej Europy Zachodniej, jak wspomnieliśmy, i traktowania jej państw jak kolonii, dostarczających określonych korzyści materialnych. Tak traktował Związek Radziecki zajęte przez siebie kraje Europy Wschodniej przez blisko 50 lat¹¹.

Europejczycy poradzili sobie ze stworzeniem listy zakupów w ten sposób, że zsumowali swoje deficyty w obrotach handlowych z Zachodnią Półkulą. Powstała z tego kwota 29 miliardów dolarów wydawanych rocznie na amerykańskie, kanadyjskie i argentyńskie zboże, mięso oraz produkty przemysłowe. Wystąpili więc z tą kwotą o pomoc finansową do Kongresu USA. Ekipa prezydenta Trumana miała świadomość tego, że tak dużej kwoty Kongres nie przyzna. Nie można było jednak tracić czasu na zbędne rozmowy i przetargi. W połowie lipca 1947 roku delegaci z szesnastu państw europejskich zebrali się we francuskim ministerstwie spraw zagranicznych przy Quai d'Orsay jako komitet Programu Odrodzenia Europejskiego. Rozpoczęły się zakulisowe zmagania, które trwały do końca roku.

Francuzi, którzy sądzą, że porażka wojenna Niemiec stwarza dla nich szansę stania się przemysłową lokomotywą Europy, obstawali przy utrzymaniu tak zwanych pułapów przemysłowych dla gospodarki niemieckiej. Chcieli umiędzynarodowienia zagłębia Saary i

¹¹ Stalin oczekiwał na moment wycofania wojsk amerykańskich z Europy, aby wprowadzić w niej swój porządek. Mołotow na paryskiej konferencji ministrów spraw zagranicznych w czerwcu 1946 roku uznał, że niezbędne jest utrzymywanie wojsk okupacyjnych w Niemczech przez 40 lat. Tyle lat trwała też okupacja byłego NRD. Mołotow zażądał też zapłacenia Związkowi Radzieckiemu kwoty 10 miliardów reparacji wojennych, przy czym spłata miała następować dostawami z produkcji w fabrykach istniejących w całych Niemczech.

Nadrenii. Niemiecki węgiel miał być paliwem dla gospodarczego odrodzenia Francji, wobec czego Paryż chciał utrzymać limity na niemiecką produkcję stali, aby nie pochłaniała ona węgla potrzebnego gospodarce francuskiej. Brytyjczycy protestowali przeciwko programowi pomocy, stawiającemu wszystkie państwa Europy Zachodniej na równym poziomie¹².

Kiedy na konferencji ministrów spraw zagranicznych przystąpiono do formułowania szczegółów Planu, radziecki minister Mołotow odmówił współpracy ZSRR i opuścił Paryż. Strona amerykańska krytycznie oceniła tę radziecką reakcję. Rosjanie obawiali się, że Plan Marshalla ograniczy możliwość sowieckiej infiltracji i rozprzestrzeniania się komunizmu w Europie. Plan Marshalla z założenia miał być krótkoterminowym programem pomocy dla Europy, a finansowaniem dalekosiężnych programów inwestycyjnych miał się zająć Bank Światowy. Od samego początku Plan Marshalla nie miał wspierać interesów poszczególnych państw, lecz całej wspólnoty europejskiej. Zmierzał do przełamania zaszczości, partykularyzmów i stworzenia wspólnoty przyjaznych sobie państw. Ten zastrzyk finansowy miał uzdrowić Europę i cementować jej jedność, a nie łagodzić trudną sytuację gospodarczą powstałą po II wojnie światowej w każdym kraju z osobna.

W trakcie trwających przez całą jesień negocjacji Amerykanom udało się wymóc na laburzystowskim rządzie brytyjskim odsunięcie pomysłu nacjonalizacji niemieckich kopalń węgla w Zagłębiu Ruhry. Paryż przystał na podniesienie wprowadzonych zaraz po wojnie kwot produkcyjnych dla niemieckiego przemysłu, ale tylko do poziomu 86% przedwojennej produkcji metali, maszyn ciężkich i chemikaliów. Takie rozwiązania nie satysfakcjonowały jednak Amerykanów, którzy uważali, że to Niemcy powinny stać się jedną z ważnych lokomotyw europejskiego rozwoju.

W połowie grudnia 1947 roku gotowy projekt Planu Marshalla został przez prezydenta Trumana przesłany do Kongresu. Przewidywał on wypłacanie z amerykańskiego budżetu 5 miliardów USD rocznie (około 35 miliardów dzisiejszych dolarów) na pomoc kredytową dla Europy. Za pieniądze te Europejczycy mieli kupować amerykańskie surowce i maszyny. Wpływy w lokalnych walutach ze sprzedaży tych towarów na rynkach krajowych miał być przeznaczony na odbudowę i modernizację infrastruktury przemysłowej. Kongres amerykański zatwierdził ten plan w marcu 1948 roku, głównie pod wpływem alarmujących informacji o lutym przewrocie komunistycznym w Czechosłowacji.

Zgodnie z protokołem końcowym *Committee for Economic Cooperation* przewodniczką OECD, z dnia 22 września 1947 roku stwierdzono, że kraje objęte planem odbudowy Europy powinny w przyszłości przyczynić się do powstania międzynarodowej organizacji handlowej, do obniżania ceł oraz usuwania innych ograniczeń, utrudniających handel światowy.

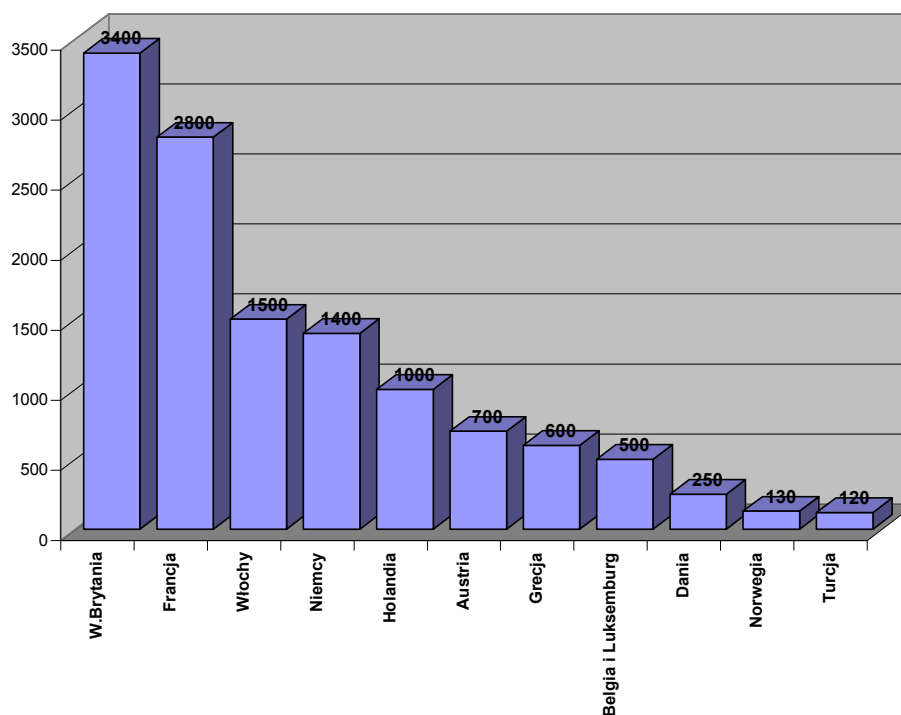
¹² W programie nie uczestniczyła neutralna Szwajcaria oraz Hiszpania, która pozostawała pod dyktando Franco.

Amerykanie wybiegli zatem daleko w przyszłość i próbowali stworzyć podstawy przyszłego międzynarodowego ładu gospodarczego.

Zgodnie z planem, ostatecznie zatwierdzonym 3 kwietnia 1948 roku przez Senat USA, Amerykanie dostarczyli za 13 miliardów dolarów amerykańskich do państw Europy Zachodniej do połowy 1952 roku, artykuły żywnościowe, lekarstwa, nawozy sztuczne, surowce, paliwa i maszyny. Związek Radziecki sam nie przyjął i nie wyraził też zgody na przyjęcie amerykańskiej pomocy przez kraje Europy Wschodniej. Szczególnie charakterystyczny jest tu przykład Czechosłowacji. Rząd tego kraju wyraził swoje zainteresowanie przyjęciem tej pomocy od Stanów Zjednoczonych. Jednak Stalin nie był skłonny zaakceptować takiej postawy i bezzwłocznie wezwał przedstawicieli rządu Czechosłowacji do Moskwy. Jan Masaryk, syn założyciela państwa czechosłowackiego Thomasa Masaryka, który był wtedy urzędującym ministrem spraw zagranicznych oświadczył po tej wizycie: *Do gabinetu Stalina wszedłem jako minister niezależnego państwa i wyszedłem jako pachotek Moskwy*. Stalin zabronił Czechom przyjęcie pomocy w ramach Planu Marshalla.

6. Realizacja Planu Marshalla

Łączna pomoc kredytowa USA do 1952 zamknęła się kwotą 13,9 mld USD. Poniższy diagram zawiera szczegółowe dane dotyczące kwot przyznanych poszczególnym państwom.

Źródło: Deutsch Bundesbank (Hg.), *Deutsches Geld- und Bankwesen in Zahlen 1876-1975*, Fritz Knapp Verlag, Frankfurt/M. 1976, s. 341.

Największą pomoc kredytową otrzymała Wielka Brytania 3,4 miliarda USD, następnie Francja 2,8 mld, Włochy 1,5 mld, Niemcy 1,4 mld, a potem łącznie 4,8 mld Holandia, Austria, Grecja, Belgia/Luksemburg, Dania, Norwegia i Turcja. Udzielona pomoc w przeliczeniu na jednego mieszkańca przedstawiała się następująco: dla Norwegii było to 136 USD, dla Austrii 131, dla Grecji 128, dla Holandii 111, dla Francji 71, dla W. Brytanii 53, dla Włoch 30, a dla Niemiec zaledwie 18 USD w przeliczeniu na jednego mieszkańca¹³.

Jak wspomnieliśmy, przyznane kredyty były wykorzystywane na import ze Stanów Zjednoczonych maszyn, urządzeń, samochodów ciężarowych, wyrobów stalowych. Poniżej uszczegółowimy tę listę zakupów. Holendrzy sprowadzili z USA nowe dźwigi portowe i rozpoczęli odbudowę portu w Rotterdamie. We Francji ruszyła produkcja samochodów Renault, samolotów i uruchomiona została produkcja aluminium w Pechiney. We Włoszech kolejno odbudowywano zniszczone fabryki Fiata. W Niemczech Zachodnich dość szybko uruchomiono produkcję samochodów Volkswagen. Najważniejsze znaczenie psychologiczne dla Europejczyków miało sukcesywne zwiększanie produkcji dóbr konsumpcyjnych. Brytyjskie dzieci poznały smak amerykańskiego soku pomarańczowego i bananów, a wygłodzeni Holendrzy delectowali się masłem importowanym ze stanu Wisconsin.

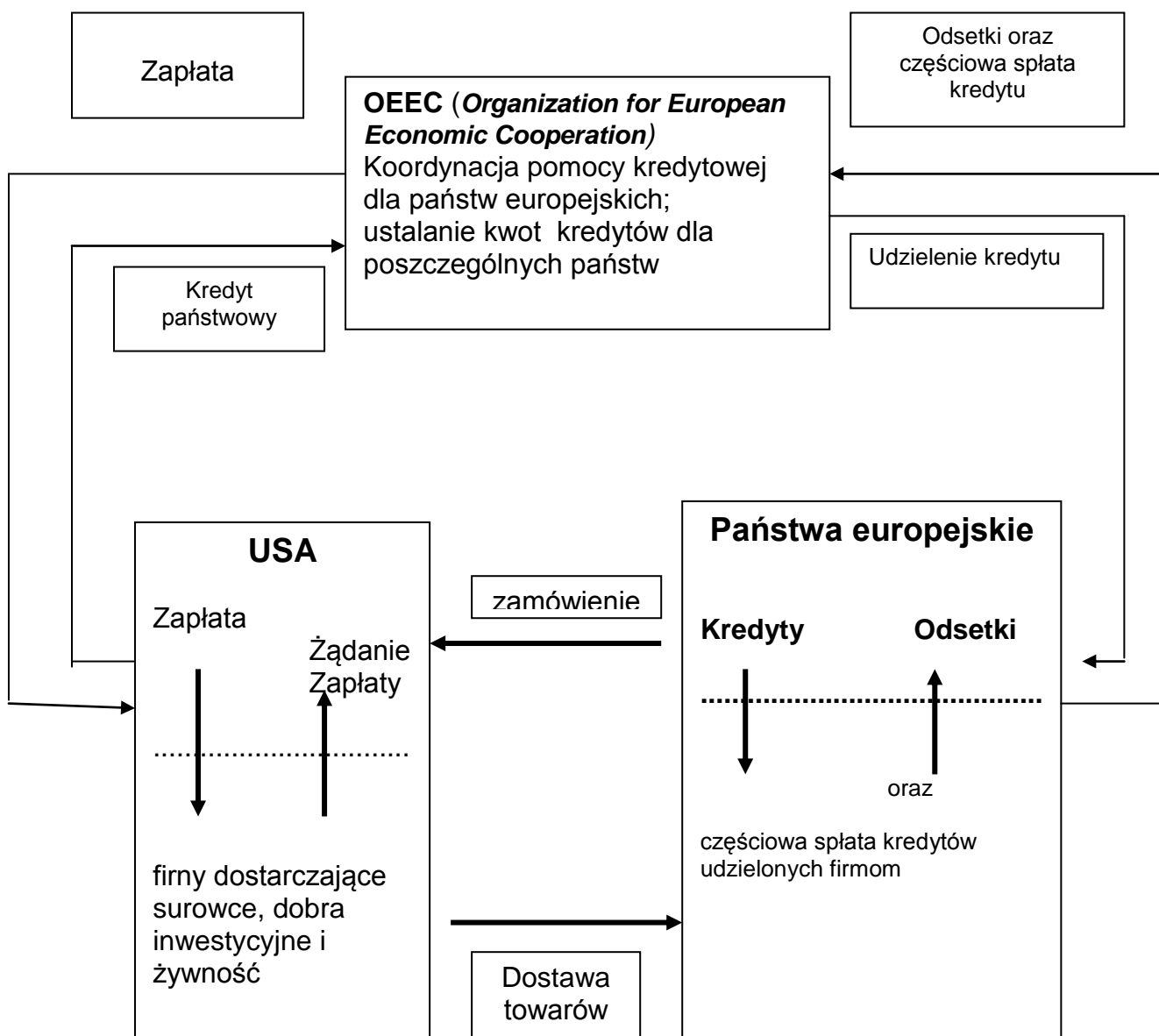
Europejska Unia Płatnicza, utworzona 19 września 1950 roku na bazie 600 milionów dolarów amerykańskiej dotacji, umożliwiła normalny przepływ płatności za import między krajami Europy. Setki europejskich przedsiębiorców i związkowców odbyły bezpłatne wycieczki do Stanów Zjednoczonych, aby nauczyć się strategii masowego marketingu, nowoczesnych metod kierowania przedsiębiorstwami i stosowania niekonfrontacyjnych taktyk w stosunkach między pracodawcą i związkami zawodowymi.

Przez cztery lata (1948-1951) do Europy Zachodniej Amerykanie dostarczyli towary równowartości ponad 13 miliardów USD, czyli nieomal za 100 miliardów dzisiejszych dolarów amerykańskich. Prawie trzy procent amerykańskiego produktu narodowego przeznaczono na Plan Marshalla, kiedy wówczas amerykańska zamożność była umiarkowana i Amerykanie nadal kupowali benzynę i opony samochodowe na kartki. Plan Marshalla umożliwił wprawdzie wielu firmom amerykańskim usadowienie się na rynkach europejskich, ale dla rządu USA były to koszty relatywnie duże. Za amerykańskie kredyty Europa Zachodnia kupiła paliwa wartości 1,6 miliarda USD, żywność, pasze i nawozy za 3,2 miliarda, surowce i materiały za 3,4 miliarda, maszyny i urządzenia przemysłowe za 1,8 miliarda dolarów.

¹³ Republika Federalna Niemiec spłaciła otrzymany kredyt wraz z odsetkami na kwotę 1,4 mld USD, w ramach Planu Marshalla. – Deutsche Bundesbank (Hg.), *Deutsches Geld- und Bankwesen in Zahlen 1876-1975*, Fritz Knapp Verlag, Frankfurt/M. 1976, s. 341.

Dla Czytelnika interesującym może okazać się sposób, w jaki amerykańska pomoc kredytowa była realizowana w praktyce. Poniższy schemat pozwala zrozumieć ten mechanizm.

Schemat nr 1

Źródło: Deutsche Bundesbank, *op. cit.*, s. 341 i nast.

Utworzona w 1948 roku OEEC (*Organization for European Economic Cooperation*) miała na celu nadzorowanie procesu realizacji dostaw w ramach Planu Marshalla. Stany Zjednoczone stawały do dyspozycji kolejne transze kredytów, a firmy amerykańskie

otrzymywały z OEEC zapłatę za wysłane towary do państw europejskich. Kredyt był oprocentowany i na bieżąco obsługiwany. W ten sposób należy jednoznacznie zdementować pokutujący w Polsce mit, że były to bezpłatne dostawy towarów. Dotąd brak w literaturze polskiej monograficznego opracowania całokształtu zagadnień związanych z Planem Marshalla.

Obiektywnie należy stwierdzić, że Plan Marshalla przyniósł oczekiwane korzyści, a w wyniku jego pomyślnej realizacji w Europie produkcja wzrosła o 36% w ciągu czterech lat. Powiodła się też amerykańskizacja rynków europejskich, w wyniku czego wymiana handlowa między krajami Europy Zachodniej praktycznie się podwoiła. Na podkreślenie zasługuje fakt, że Plan Marshalla umożliwił Europie Zachodniej ponieść koszty zimnej wojny bez nadmiernego obniżenia poziomu konsumpcji cywilnej. Można też stwierdzić, że bez tej amerykańskiej pomocy w tamtej krytycznej sytuacji historycznej nie byłoby współczesnej Unii Europejskiej i wspólnej waluty euro.